

NÉMETH ÁRON

„Királyok zsoltára, zsoltárok királya”

A 72. zsoltár előállása és teológiája a Zsoltárok könyve redakciójának tükrében

Szerző: Németh Áron
Kiadó: Exit Kiadó, Kolozsvár, 2018
ISBN 978-973-7803-69-6

A mű alapjaként szolgáló disszertációt a szerző doktori fokozat megszerzése céljából 2015-ben nyújtotta be a DRHE Doktori Iskolájába. A dolgozatba beépítette a védés óta megjelent releváns forrásokat és a disputa alkalmával elhangzott javaslatokat.

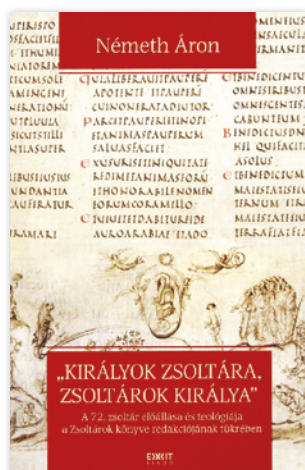
A mű kutatástörténeti része először a zsoltárkutatás utóbbi évtizedeinek eredményeit foglalja össze (1.1), bemutatva azt a paradigmaváltást, amelynek értelmében az egyes zsoltárok elszigetelt vizsgálata helyett egyre nagyobb teret kap a kontextuális zsoltár-exegézis. A formatörténet máig is releváns eredményeinek és az egyes zsoltárok egyediségének figyelembevételével mellett fontos a Zsoltárok könyvének olyan – tudatosan szerkesztett és rendszerezett – egészként való vizsgálata, amelyen belül fontos az egyes művek és az őket tartalmazó nagyobb egységek elhelyezkedése. Ez a fajta exegézis a zsoltároknak azt a többletjelentését is felmutatja, amit a szövegnek a kontextusban betöltött szerepe kölcsönöz. Németh Áron mind a szinkrón, mind a diakrón megközelítést alkalmazza a vá-

lasztott zsoltár és a Pszaltérium vizsgálatakor, vagyis komolyan veszi a zsoltár és a Zsoltárok könyve irodalmi növekedésének lépéseit és ennek teológiai implikációit is.

A királyzsoltárok kutatástörténetének összefoglalásával (1.2) kapcsolatban kitér a királyzsoltárok teológiájának, előállításának – ezen belül *Sitz im Leben*ének – és a Pszaltérium struktúrájában betöltött szerepének kérdésére.

Az ószövetségi királyteológia bemutatása az ókori királyideológiák fényében (1.2.1.2) fontos vallástörténeti adalékkal szolgál a könyvnek nemcsak ebben a részében, de a 4. fejezetben belül is (A 72. zsoltár teológiai koncepciója), ahol a szerző az ószövetségi királyteológia ókori közelkeleti gyökereit ismerteti (4.1.1). E részek jól jelzik azt a tendenciát, mely szerint a királyzsoltárok kutatásának ma is releváns feladata a (király-)zsoltárok szövegének és teológiai mondanivalójának elhelyezése az ókori közelkeleti kontextusban.

A kutatástörténeti részt Németh Áron a 72. zsoltár kutatástörténetének felvá-

zolásával zárja (1.3), ahol többek között megjegyzi, hogy a 20. század második felében egyre hangsúlyosabbá vált a Pszaltériumon belüli gyűjtemények kezdő és záró zsoltárainak, így a 72. zsoltárnak a kutatása is mind a szövegkritika, mind az ókori közel-keleti párhuzamok, mind pedig a teológiai mondanivaló terén. A 2000-ben vagy azt követően megjelent releváns művek közül a szerző kiemeli Martin Arneth disszertációját,¹ aki a Júda vallástörténetében korábban kevésbé vizsgált asszír hatásokra is rámutat, és úgy véli, „hogy az asszír napkultusz nemcsak elutasító kritikával találkozott Júdában (2Kir 23,5.11), ahogyan azt a vallástörténeti kutatások eddig feltételezték, hanem létezett az asszír Šamaš-teológiának egy pozitív recepciója is, asszírrelenes szándékkal”. Arneth szerint a Zsolt 72 „nem egy genuin júdai királyhymusz, hanem Aššurbānapli koronázási hymuszának júdai recepciója”. (44. o.) A 2000-es éveket a kérdéssel kapcsolatban meghatározta, hogy a 72. zsoltárról írt művek többsége reagál Arneth tézisére, amelynek a legfontosabb érdeme Németh Áron szerint „az asszír-babiloni királyideológia határozottabb bevonása a királyzsoltárok kutatásába, [...] tézisének fontos hozadéka továbbá az a magas szintű szakmai vita, mely az utóbbi időben a Zsolt 72 keletkezése, teológiája körül kialakulhatott”. (45. o.) Egyébiránt Arneth tézisének nem tartja meggyőzőnek és a szövegek közötti direkt irodalmi függést sem tartja valószínűnek.

Németh Áron könyvének egyik alap- tézise, hogy a Zsolt 72 irodalmi növekedése összefügg a Zsoltárok könyvének irodalmi növekedésével (2. fejezet).

Alapvetésként három okot jelöl meg, amelyek miatt a zsoltárt annak kontextusában kell szemlélni: a) a kolofon (72,20) szerint a zsoltár „Dávid imádásainak” záródarabja, amely jelzi a zsoltár záró funkcióját egy adott gyűjteményen belül; b) a doxológia (72,18–19) indirekt módon, a Zsolt 41 (14.v.), 89 (53.v.) és 106 (48.v.) doxológiájához való hasonlósága miatt valószínűleg szintén redakciós célzatú, és ezekkel együtt tagolja a Pszaltériumot; c) a Zsolt 72 más királyzsoltárokhoz hasonlóan fontos helyet foglal el a kontextusban. Mind- ebből kiindulva a szerző célja, hogy a zsoltár irodalmi növekedését úgy mutassa be, hogy közben szem előtt tartja a Pszaltérium előállítását is. Ehhez elő- szőr elvégzi a Zsolt 72 masszoréta szövegének analízisét (3. fejezet), amelynek részét képezi a saját fordítás (3.2), szövegkritikai megjegyzések (3.1), valamint szerkezetre és műfajra vonatkozó megállapítások (3.3, 3.4). Az előállítás tekintetében mérlegre teszi a különféle elméleteket (3.5.1), mielőtt meghatározza saját vizsgálódásának irányát. A szinkrón és diakrón szempontokat együttesen figyelembe véve, redakciós- és kompozíciókritikai módszer segítségével vizsgálja a zsoltár és a könyv előállítását, szövegtörténetét. Célja nem kommentárszerű megjegyzések felsorolása, hanem egy „dinamikus teológiai koncepciót” (52. o.) kíván felvázolni.

A szövegkritikai vizsgálódásnál megjegyzi, hogy a masszoréta szöveg jó állapota miatt viszonylag kevés szöveg- kritikai problémával kell számolni. Ezt követően tárgyalja azokat a verseket, ahol a kritikai megjegyzések figye- lembe veendőek vagy megfontolandók.

¹ ARNETH, M.: „Sonne der Gerechtigkeit”. *Studien zur Solarisierung der Jahwe-Religion im Lichte von Psalm 72* (BZAR 1), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2000.

A szerkezetről szólva az elterjedt lineáris és koncentrikus elméletektől némiképp eltérő struktúrát javasol, mely szerint a zsoltár szociális (A), kozmikus-természeti (B) és univerzális (C) dimenziója a következő struktúrába rendeződik: AB (72,2–7); C (72,8,9–11); A (72,12–14); C (72,15); B (72,16–17aβ); C (72,17aγ.b). Ezeket keretezi a fenti tematikus blokkokon kívül álló felirat (72,1), valamint a doxológia és a kolofon (72,18–20).

A műfaj tárgyalásánál szintén rövid kutatástörténeti ismertetést találunk. A szerző összegzőként úgy érvel, hogy a királyzsoltárként való besorolás nem műfaji, csak tartalmi kategorizálás, ezért a zsoltár műfaját formai szempontok alapján külön vizsgálni kell. A 72. zsoltár egy királyért mondott közbenjáró könyörgés (3.4.2); alaprétegének *Sitz im Leben*je pedig egy királyi udvarhoz kötődő alkalom lehet, melynek háttérében valós uralkodó(k) áll(nak). A jókívánások, áldáskívánások és a zsoltár legitimáló jellege miatt talán koronázási, illetve beiktatási ünnepség alkalmából íródhatott az eredeti zsoltár, vagy a trónra lépés évfordulójának ünneplésekor volt (liturgiai) szerepe. A 72,1-ben található $\text{לְיָהוָה} - \text{בְּיָהוָה}$ párhuzam a dinasztikus trónutódlás alkalmára utalhat, ugyanakkor a *Sitz im Leben* mégsem szűkíthető a koronázási rítusra (3.4.3).

A kutatás lényegi részét, a zsoltár előállítását tekintve a szerző nagyjából három évszázadot felölelő, többlépcsős folyamatot vázol fel, amelynek eredményeképpen a zsoltár elnyerte végső, kanonikus formáját és helyét a Zsoltárok könyve kompozíciójában (3.5.2). Az irodalmi analízisben hat réteget mutat ki: az egykori alapzsoltár öt kisebb vagy nagyobb átdolgozását, amelyek az

adott történelmi és irodalmi kontextus függvényében értelmezik újra a zsoltárt.

A mű alaprétegét a 72,1aβ–8 képezi, amely nyelvi, stiláris és tartalmi szempontból összetartozó egység, és amelynek szegénység- és termékenységetematikája a 72,12–14.16–17aαβ versekben folytatódik. A 72,1aβ–8.12–14.16–17aαβ a királyság korából származik – mivel a király feladatára való konkrét utalások értelmetlenek lennének egy király nélküli korban –, és valószínűleg a 7. századra datálható. A zsoltárnak ez a szakasza a szegénységtematika mentén rokonságot mutat a Kr. e. 8. és 7. század prófétainak társadalomkritikájával (Ámós, Ézsaiás, Mikeás, Zofóniás), ugyanakkor kapcsolódik a „Szövetség könyve” szociális törvényeihez, melynek szerkesztése szintén a Kr. e. 8/7. századra tehető. Szerzője valószínűleg egy konkrét királyi ünnepségre készítette a költeményt, amelyben társadalmi, kozmikus és univerzális szinten is a lehető legjobbakat kívánja az uralkodónak, mégpedig valószínűleg déli, júdai kontextusban, ahol a helyes uralkodásra alkalmassá tévő karizmát imában kérni kell.

A zsoltár előállításának következő állomása az I. továbbírás részeként a biografizáló felirat (72,1aα) és kolofon (72,20) egy időben történő beillesztése lehetett, valamint ekkor vált a költemény az ászáfita zsoltárkönyv (Zsolt 50–83*) részévé; ennek ideje a fogság kora, a Kr. e. 6. sz. közepe. A Zsolt 72,20 beszerkesztése azért vált szükségessé, hogy a kolofon egyértelműen elválassza a Zsolt 73–83* ászáfita anyagát a dávidi zsoltároktól. Eszerint a kolofon beszerkesztője az a(z ászáfita) redaktor lehetett, aki a Zsolt 50–83* ászáfita zsoltárkönyvet létrehozta.

A II. továbbírás azzal hozható összefüggésbe, amikor a Zsolt 50–83* gyűj-

teménye a Kr. e. 6. század második felében tovább bővül egy kórahita gyűjteménnyel (Zsolt 42–49), és amelynek eredményeként előáll az ún. Elohista zsolttárkönyv (Zsolt 42–83*). A szerző megjegyzi, hogy ebben az egységben dominál az Isten univerzalitására utaló Elohím név, valamint jellemzi még a Zsolt 42–83*-at a népek/királyok legyőzetését és kényszerű behódolását leíró, Sion-centrikus népek-tematika (pl. Zsolt 46–48; 76; 83). Ez utóbbit láthatjuk a 72,9–11-ben. Ez a redakciós lépés arra korra datálható, amelyben a hazatérés lehetséges, és azt a reménységet szóltatja meg, mely szerint talán a királyi ház helyreállhat, és Sion visszanyerheti régi dicsőségét. Az Elohista zsolttárkönyvben hasonló tendencia érhető tetten, így valószínű, hogy e továbbírás az Elohista zsolttárkönyv szerkesztőjének nevéhez fűződik.

Az Elohista zsolttárkönyvben felfedezhető ún. népek-perspektívát értelmezi újra a Kr. e. 5. században beszerkesztett kórahita függelék (Zsolt 84–88*), amellyel kialakul a Zsolt 42–88*. Ezzel egyidejű a 72. zsolttár III. továbbírása, amelynek keretében a zsolttár bővül a 72,15.17a,b-vel. E versek újraértelmezik a 72,9–11 univerzalitását, de az utóbbtól eltérően a népeket nem úgy ábrázolják, mint akik kényszerűségből hódolnak be az uralkodónak, hanem mint akik hatalmát önként ismerik el.

A IV. továbbírás leginkább a Zsolt 2–89* létrejöttével áll összefüggésben, mert a Zsolt 72,3*.7* verseket olvasva – amelyek az Isten természetben meglátható áldásait a népre és az igaz emberre vonatkoztatják – a Zsolt 2–89* gyűjteménye juthat eszünkbe. A szerző szerint „[a]z a fogság utáni szegényteológia és nép-perspektíva ugyanis, mely a (szegény) nép számára kéri Isten ál-

dását és hatalmának megnyilvánulását, a Zsolt 3–41* és Zsolt 42–88* összekapcsolásakor, s így a Zsolt 2–89* kialakításakor játszott jól érzékelhetően fontos szerepet” (112. o.). Ennek a redakciós lépésnek az ideje valószínűleg a késő perzsa kor, a Kr. e. 4. sz. közepe, és jelentősége még, hogy a két dávidi gyűjtemény (Zsolt 3–41 és Zsolt 51–72) összekapcsolását részben a szegényterminológia mentén végezte.

Az utolsó, V. továbbírás során, a Kr. e. 4/3. században került a doxológia (72,18–19) a költemény és egyben a II. zsolttárkönyv végére, egy időben azzal, amikor kialakul a Zsolt 2–106. A Zsolt 72,18–19 a teológiai hangsúlyt az üdvkövetítő királyról áthelyezi Istenre, az ő egyedüli királyságát hangsúlyozza, és ezzel a 72,1–17 egyfajta teológiai korrekciójának is tekinthető. A Zsolt 106 doxológiájával együtt teológiailag rokonságot mutat az 1Krn 16,36-tal, ezért valószínű, hogy e doxológiák szerkesztői a Krónikáséhoz hasonló szellemi környezetben alkottak.

Az irodalmi rétegek megállapításával együttesen feltárható az a teológiai *relecture*-folyamat, amely során a királyzsolttár üzenete koronként újabb megvilágításba került (4. fejezet). Ez a teológiai fejlődés nem függetleníthető a Pszaltérium teológiai koncepciójától, annak fejlődésétől. A szerző hangsúlyozza, hogy mivel folyamatos továbbírásról van szó, a későbbi rétegek soha nem léteztek önállóan. „A különböző irodalmi rétegek által megjelenített teológiai tartalmak egymással kölcsönhatásban alkotják a zsolttár végső mondanivalóját.” (121. o.)

A zsolttár alaprétege számos ponton érintkezik az ókori Közel-Kelet királyszövegeivel (4.1.), de tőlük való közvetlen irodalmi függést nem lehet kimutatni.

Az ókori elképzeléseknek megfelelően a jeruzsálemi király JHWH reprezentánsaként felel a társadalom és a természet rendjéért, uralmi területe pedig az egész földre kiterjed. A zsoltár udvari stílusa, a szoláris terminológia, a perifériára szorultak jelentősége, a király „örök” életének kérése is az ókori Közel-Kelet királyideológiáival mutat rokonságot, anélkül, hogy szétfeszítené a JHWH-hit kereteit. Az első továbbírás a fogság bekövetkeztére adott teológiai reakcióként értelmezhető (4.2). Az ekkor beszerkesztett felirat (72,1aα) és kolofon (72,20) Dávid király Salamonért mondott imájának tekinti a zsoltárt, felidézve a jeruzsálemi dinasztia fénykorát, valamint a Dávidhoz kapcsolódó ígéreteket. Az üldözött, majd megsegített Dávid személyével való azonosulás során az imádkozó Izráel a fogság körülményei között is reménységgel veheti helyzetét Isten elé.

A fogságot követően négy kiegészítéssel bővül a 72. zsoltár (4.3). A zsoltár univerzális szemléletű centrumának továbbírása a 72,9–11 révén valósul meg, a Zsolt 72,15.17aγ,b-nek köszönhetően a népek-tematika átértelmezése történik meg (4.3.2), az Isten természetben meglátható áldásainak, ezek kollektív, jövőben megtapasztalhatóságának gondolata a 72,3^{*}.7^{*} versekben jelenik meg (4.3.3), erősítve egyben a Zsolt 72,1–17 „protomessiási” jellegét. A 72,18–19-ben lévő doxológia már a földi uralkodóval

nem számoló, jelenléti teokráciát képviseli, hangsúlyozva JHWH univerzális, kizárólagos uralmát és örökkévaló voltát. A Zsoltárok könyvének záróredakcióival foglalkozó részben (4.4) a szerző kimutatja, hogy bár a teljes Pszalterium még nem kész a doxológia beszerkesztésekor, a Zsolt 72 leképezi a Zsolt I–IV. koncepcióját, miszerint a királyteológiai tendenciát (Zsolt 2–89^{*}) a kizárólagos teokrácia tendenciája (90–106^{*}) váltja fel, az V. könyv pedig a már megkezdett tendenciák folytatódását mutatja. A szerző szerint a könyv záróredaktorait a pápi arisztokráciától és annak hellenizáló tendenciáitól elhatárolódó léviták között kell keresnünk.

Németh Áron könyve kutatómódszertani és kutatástörténeti szempontból egyaránt jelentős. Mind az irodalmi áttekintő, mind a tézisek kifejtését tartalmazó fő rész a felhasznált szakirodalom, valamint a téma alapos ismeretéről árulkodik. Jelentősége még, hogy a zsoltár elemzése során a szinkrón és diakrón szempontokat együttesen veszi figyelembe, és az elsősorban történeti-kritikai szemléletű hazai írásmagyarázati megközelítésnek megfelelően a bibliai exegézis oktatása terén is felhasználható. Ezen túlmenően fontos vallástörténeti és bibliai teológiai adalékokkal szolgál az ókori közel-keleti királyideológiák vizsgálata terén is.

Balla Ibolya